

Mi vitte Dayka Gábort, a költőt a nyelvtanírás és a nyelvtudomány felé?

1. Dayka Gábor a 18. század második felében mindössze 28 évet élt, sajátos költészetével mégis beírta nevét a magyar irodalomtörténetbe. A legutóbbi időkig foglalkoztak is költészetével kisebb-nagyobb mértékben. Viszont mint tudós gimnáziumi tanár írt latin és magyar nyelven magyar grammatikát, grammatikarészleteket, és vannak nyelvészeti jellegű feljegyzései is, de ezekkel – tudomásom szerint – alaposan senki sem foglalkozott, legfeljebb néhány mondatban szóltak róla a Dayka munkásságát kutatók. Ezt nehezítette Szilágyi Márton 2000-ben megjelent A „titkos bú” poétája? Dayka Gábor kánonizálásának kérdőjelei című tanulmányában, megjegyezve „hátterbe szorult Daykának a magyar grammatika iránti érdeklődése, amelyet saját tanári működése is előhívhatott” (Szilágyi 2000: 85). Mindjárt meg kell jegyezni, hogy 2009-ben mind a fennmaradt említett nyelvtanok, mind a grammatikai jegyzetek – Dayka Gábor költői és prózai munkái mellett – megfelelő magyarázatokkal napvilágot láttak „Dayka Gábor Összes Művei” címen a Régi Magyar Költők Tára XVIII. század köteteként, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének gondozásában. A sajtó alá rendezők voltak: Balogh Piroska, Bódi Katalin, Szép Beáta és Tasi Katalin (az Universitas Kiadó kiadása; a továbbiakban a kötetre rövidítve hivatkozom: DGÖM). Részben ez a példamutató kidolgozása következtében – mondhatnám – szinte lelkesítő kiadvány, részben az a körülmény, hogy korábban többször foglalkoztam régi nyelvtanainkkal, valamint nyelvtudomány-történettel (l. pl. Szathmári 1968) indított arra, hogy próbáljam bemutatni alaposabban Dayka Gábor nyelvészeti jellegű munkásságát.

Először ebben a dolgozatban – mintegy bevezetesként – kissé részletesebben vizsgálom, hogy Daykának milyen jellemző vonásai, életének milyen körülményei készítették arra, hogy a költészettől mellett nyelvtani és – annak révén is – nyelvészeti jellegű kérdésekkel foglalkozzon. Más szóval Dayka ilyen irányú munkásságának, közelebbről ennek elindító és mozgatórugóit kívánom megvilágítani. Megjegyzem, hogy közben mindenekelőtt az eddigi szakirodalomra, főleg az említett DGÖM kötetre, továbbá a kisebb-nagyobb monográfiák és életrajzok adataira, megállapításaira támaszkodok. Sietek mindjárt megemlíteni, hogy az alapot számomra ez a hatalmas, 698 oldalas kötet jelenti, elsősorban filológusi jellege következtében (amely egyébként megnyilvánul a teljességre, a rendszerezésre, a részletességre, a pontosságra, a minden lényeges kérdésnek az utánajárására való stb. törekvésben), továbbá külön kiemelve a kötet Bevezetés című fejezetének Egy lehetséges életrajz című részét (11–28). Ez a munka egyébként – a szerzők utalásai szerint – az eddigi idevágó írások felhasználásával, illetve figyelembevételével készült. Itt jegyzem meg, hogy az említettek következtében és a helytel való takarékoskodás miatt a többek által leírt, ismertebb megállapítások esetében nem utalok a szerzőkre és a művek adataira sem. Természetesen mindig utalok rájuk, ha valakinek előrevívó megjegyzéséről, illetve idézésről van szó.

2. Úgy gondolom, egy-egy tudós, tanár vagy bárki szakmai irányultságának gyökereit, indítékait elsősorban kinek-kinek az **egyéniiségében**, vagyis jellemvonásaiban, köztük mentális képességeiben kell keresnünk. Ezeket próbálom áttekinteni Dayka esetében is, hogy aztán bemutassam életpályájának, munkálkodásának azon területeit, amelyek közvetlenül elvezettek a grammatikáirához, egyáltalán a nyelvészettel való foglalkozáshoz.

Kezdem Daykának a családi hátterével. Idézem mindjárt őt magát. Ezt írja ugyanis 1791. november 21-én a nádornak, illetve a Helytartótanácsnak címzett, tanári állásért folyamodó latin nyelvű levelében (ezt és a későbbi idegen nyelvű hivatkozásokat a DGÖM magyarra fordításában közlöm): „alulírott, ősi nemességgel adományozott családból születvén, soványka javakkal ellátott

szüleitől korán megfosztva [...], magát literátusi életpályának kívánná szentelni” (DGÖM 674). Tehát szegény családban nőtt fel, de – tehetjük hozzá – tisztességben nevelték. Ezt egyébként Dayka rövid élete is igazolta. Folytatom a rá talán legjellemzőbb vonással: szelíd, megnyerő személyiség volt, aki természetesen kemény, gunyoros vagy éppen gúnyos is tudott lenni, ha a szükség úgy kívánta. Általában mindenki kedvelte, de ami talán a legfontosabb: minden bizonnyal ez hozta el számára Kazinczy nem mindennapi barátságát, amely döntő volt Dayka egész életpályájára, nemcsak igazi költővé válását illetően, hanem még a nyelvi-nyelvészeti kérdésekkel való foglalkozására is irányítólag hatott. Sőt Kazinczy sajátos és kiterjedt baráti köre (kiemelkedően például Földi János) szintén támogatta bírálataival Dayka ilyen irányú munkálkodását. Mélyreható szeretet sugárzik többek között abból, ahogyan Kazinczy leírja Dayka külső megjelenését és belső jellemvonásait két látogatása alkalmával, 1793-ban Pesten és 1794-ben Lőcsén (l. Kazinczy 1813: XIV–XX). Ezúttal számunkra azonban még fontosabb az, hogy valójában ő indítja el Daykát költői pályáján, és főleg, hogy korán bevezeti a fordítói munkába, és hogy erre – mindig bírálva is – ösztönzi mindvégig. (Csak zárójelben utalok a következőkre. Dayka egyéniségének kedves voltát utólag is igazolja, hogy szívesen emlékeztek rá többen később is. Emlékszem, hogy például, ha a Kruzsokban, a nyelvészeknek a baráti találkozóin az 1960–70-es években szóba került a Dayka neve, Pais professzor úr arcát derű árasztotta el, és mindig nagy szeretettel szolt róla. Engedtessek meg továbbá, hogy itt emlékezzem meg a Pais-tanítvány, tudós gimnáziumi tanárról, Zala Máriáról, aki a 20. század második felében sokat foglalkozott Dayka nyelvtanirói munkásságával, főként az idevágó műveit és a róla szóló szakirodalmat gyűjtögette, a sárospataki nagykönyvtárban is kutatott, de elgondolásait már nem tudta megírni. Az összegyűjtött írásokat – Kazinczynak 1813-as Dayka-kiadványával együtt – rám hagyta, azzal, hogy folytassam a Dayka-kutatásokat.)

Dayka egyéniségét tovább vizsgálva – főleg a nyelvészet felé vonzódását állítva középpontba – utalnunk kell arra, hogy a korabeli életrajzi adatok és a későbbi megállapítások alapján iskolai és felsőbb tanulmányai során kiváló és ambiciózus tanuló volt. Ugyanez jellemezte tanári pályáját is: a magyar nyelvnek – benne a grammatikának – igazi tudós tanára volt. Végtelenül szeretett tanítani. A tanítást nagyon korán elkezdte. A következőket írja például 1791-es, tanári állás ügyében beadott – már idézett – kérvényében: „saját kezdeményezésére és minden fizetség nélkül klerikusként a pesti központi szemináriumban sikerrel tanította [tudniillik Dayka] a magyar nyelvet” (DGÖM 674). Minden bizonnyal a tanítás, a grammatika tanítása vezette el közvetlenül a nyelvészethez. Itt jegyzem meg, hogy Dayka Gáborban megvolt a tudományos igény, de szintén megvoltak a tudományos munkálkodáshoz szükséges képességei. Ki is alakította a maga – szinte a későbbi nyelvtörténeti iskola felé mutató – kutatói módszerét: filológusi hajlamának megfelelően kutatásában az adatokra, a tényekre támaszkodott; igyekezett minden legkisebb kérdésnek is utánajárni; ragaszkodott az elméleti háttér feltáráshoz, továbbá törekedett megállapításainak a megfelelő rendszerezésére; állandóan szem előtt tartotta a nyelv és gondolkodás összefüggését, valamint jellemezte a logikus következtetés és a pontosság, aztán – ahogy a verseit és a fordításait – grammatikai megállapításait is állandóan javíttatta, tökéletesítette.

Egyébként más tudományok is érdekelték, ezek ismeretében bizonyos jártasságot is szerzett. Többször említett kérvényében így utal erre: „mert tán elvakultan úgy véli [tudniillik a kérvény írója], hogy a filozófia és részint jogi és teológiai tárgyak tanulmányozásával eltöltött esztendő után, valamint a latin klasszikusok folytonos olvasása mellett képes arra, hogy bármely gimnáziumban a grammatikai és humanitás osztályokat sikerrel oktassa” (DGÖM 674). Ide iktatom még a DGÖM jegyzeteinek idevágó találó megállapítását: „Miután Dayka Lőcsén, 1793 októberétől már nem a magyar nyelv és irodalom helyettes tanára, hanem kinevezik az első grammatikai osztály oktatójává, tevékenységi köre kiterjed az anyanyelv oktatása mellett a hittanra, a bibliaismeretre, a földrajzra, az állattanra, a görög és a latin nyelv oktatására” (DGÖM 599).

Az eddig mondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Dayka Gábort már egyénisége – legalábbis bizonyos fókig – predestinálta arra, hogy a költészet mellett grammatikai, nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozzék.

3. Most már lássuk egy kissé részletesebben – de így is csak a fontosabb jelenségekre mutatva rá – azokat a tényezőket, amelyek közvetlenül vezették el Dayka Gábort a nyelvtanítás, egyáltalán a nyelvtudomány felé. Első helyen – mint már utaltam rá – a magyar nyelvnek, benne mindenekelőtt

a grammatikának a tanítását emlitem. Jól ráéreztem erre Szilágyi Márton. Már idézett tanulmányában, miután megállapította, hogy Dayka munkásságának vizsgálatában háttérbe szorult grammatikai érdeklődésének a kutatása, arra céloz, hogy ezt az érdeklődését „saját tanári munkája is” előhívhatta, „hiszen – tankönyv híján – neki magának kellett kompendiumot összeállítania a magyar nyelv oktatására” (Szilágyi 2000: 85).

3.1. A grammatika tanításának szerepét kezdem a Szilágyi Márton-idézet folytatásával. Ő ugyanis azt írja, hogy Dayka „ezzel a törekvésével – tudniillik saját kompendiumával – nem is rítt ki saját korából, sőt igazából az lett volna különös, ha nem mutat kitüntetett érdeklődést a nyelvkérdés iránt” (i. h.). Ehhez mégis megjegyezném, hogy Dayka – mint majd a következő, Dayka nyelvтанait tárgyaló tanulmányomban részletesebben be fogom mutatni – az átlagosnál nagyobb tudományos felkészültséggel sikeresebb nyelvтанokat szerkesztett, és szándékában volt azokat nyomtatásban is megjelentetni.

Dayka Gábor korán elkezdett foglalkozni a magyar grammatikával és annak tanításával. Életrajzírói arra utalnak, hogy ezzel – mint már idéztem – kispap korában megpróbálkozott. Az 1780-as évek végén a pesti központi szemináriumban ugyanis leckéket adott magyar grammatikából klerikus társainak. Aztán magyar társaságot is alapított a hazai nyelv művelésére, továbbá azzal a céllal, hogy idegen nyelvű műveket fordítsanak magyarra. Kazinczy is megemlíti, hogy 1790 áprilisában fiatal papnövédeként idegen ajkú társainak leckéket tartott a magyar grammatikából (l. Kazinczy 1813: VIII), Kabdebó Lóránt még arra is utal monográfiájában, hogy szinte szellemi műhely alakult ki körülötte (Kabdebó 1968: 9). Dayka az igazi tanításnak és az igazi tudós tanárrá válásnak a lehetőségét 1792 márciusában kapta meg, amikor magyartanárként a lőcsei gimnázium katedrájára léphetett. Itt azonban – kitérésként – mindjárt megjegyzem, hogy sajnálatosan kevés idő, mintegy két és fél év adatott meg neki eredménnyel kecsegtető lelkes tanári és tudósi munkájához, mert 1795-ben Ungvárra kerülve, súlyos betegsége következtében alig – vagy inkább nem – tudta teljesíteni feladatát, és 1796 októberében el is távozott az élők sorából.

Dayka a lőcsei gimnáziumban megkezdte az óhajtott tanítást, de sok nehézséggel kellett megküzdenie: a feljegyzések szerint nem volt megfelelő helyiség, hiányoztak a taneszközök, még nagyobb baj volt, hogy nem álltak rendelkezésére a tantárgyak tanítását irányító utasítások, de a legnagyobb problémát a hiányzó alkalmas tankönyv jelentette. Ehhez járult még az a körülmény, hogy a diákok egy-egy harmada magyarul nem vagy nem jól tudó német és szlovák anyanyelvű volt, ami felvetette a közvetítő nyelv nehezen megoldható kérdését is.

Hogyan lépett túl Dayka az utóbbi nehézségeken? Többször jelentette a magyar grammatika, egyáltalán a magyar nyelv tanításának nehézségeit, mindig javaslatával együtt (l. pl. a valószínűleg gróf Török Lajos akkori kassai tankerületi igazgatónak 1793. október 12-i keltezésű latin nyelven írt levelét: DGÖM 401–2, magyar fordításban jegyzetekkel együtt uo. 680–1). E jelentéseknek eredménye nemigen lett. Ami pedig a tankönyvhiányt illeti, saját – mondhatjuk: körületekintő és átgondolt – jegyzetek alapján tanított, állítólag még a pesti központi szemináriumbeli jegyzeteit is felhasználta. A közvetítő nyelv problémáját pedig – kényszerűségből – a következőképpen oldotta meg: az alsó osztályokban az anyanyelvi német és szlovák köznyelvet, a felsőbb osztályokban pedig a latint használta erre a célra (l. bővebben DGÖM 681). Érthető tehát, Daykában korán felébredt az elhatározás, hogy magyar grammatikából tankönyvet adjon a magyartanárok és a diákok kezébe. Ehhez természetesen megfelelő felkészültségre volt szükség. A fennmaradt jegyzeteknek (l. Magyar nyelvű grammatikai tárgyú írárok: DGÖM 227–43, magyar fordításban és jegyzetekkel: uo. 602–5) és a két grammatikának (l. *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae*: uo. 243–76, magyar fordításban, jegyzetekkel: uo. 605–28, illetve *Ternio Grammaticae Hungaricae*: 1794: 276–305, magyar fordításban, jegyzetekkel: uo. 628–48) a bevezetései arról tanúskodnak, hogy ez a felkészültség – természetesen a kornak és az ottani körülményeknek megfelelő mértékben – Dayka Gáborban megvolt. Mint a fentiekben is utaltam rá, járatos volt az általános nyelvészeti és az elméleti kérdésekben (a nyelv keletkezése és élete, a nyelv és gondolkodás viszonya, a nyelvi változások, a nyelvi jelenségek rendszerezése stb.). Ismert viszonylag sok hazai és külföldi keletkezésű magyar és más nyelvi grammatikát, sőt kemény bírálati megjegyzéseket is tett velük kapcsolatban. *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae* című munkájában például kilenc, pontosan adatolt szerzőre hivatkozik. A szerzők nevét felsorolom: Farkas János; Klein, Ephraim; Meiner, Johann Werner;

Moelibeus [Bél, Mátyás]; Moritz, Karl Philipp; Pereszlényi Pál; Reineke [Reineccius, Christianus]; Rosenbacher, Franz; Veneroni, Giovanni. De járatos volt Dayka a rokon- és általában a szellemtudományokban (irodalomtudomány, verstan; történettudomány, őstörténet; pszichológia) és természetesen a teológiában stb. És mindehhez tegyük ismét hozzá, hogy lelkiismeretes, örökké gondolkodó, töprengő tanár volt. És még valami fontos szerepet játszott a nyelvtanítóról való válásában, a nyelvészet felé vezető úton. Tudniillik Daykának az az igyekezete, hogy – az akkori hazai és külföldi grammatikák, valamint az általános nyelvészet ismeretében, továbbá saját tapasztalataira és elgondolásaira támaszkodva – mindig kereste azokat az eljárásmodokat, amelyek segítségével – az adott körülmények között – a korábbiaknál jobb eredményeket lehetett elérni. Mindez vonatkozott a grammatika felépítésére, a tananyag rendszerezésére és tárlásmódjára, valamint megfogalmazására, továbbá a tanítás módjára, még a közvetítő nyelv megválasztására is.

Megemlítem még, hogy Dayka grammatikai, nyelvészeti munkásságának kezdetével kapcsolatban felmerült – véleményem szerint joggal, bár teljesen nincs bizonyítva – az a körülmény, hogy Daykának már a tanári gyakorlata megkezdése előtt magasabb szintű tudományos tervei voltak nyelvtani kutatásait illetően. Az Anorthographia, illetve a Grammatikai feljegyzések címet kapott részek pesti tartózkodása (1791) előtt keletkezettek, továbbá egy elméletileg megalapozottabb, nagyobb tervezett munkának a részei lehettek (l. részletesebben DGÖM 603–5). Tehát Daykának a nyelvészet iránti vonzódását a grammatikai iskolai tanítása mellett táplálhatták tudományos ambíciói is.

Dayka nyelvtanítói munkásságának rövid bemutatását kezdem azzal, hogy a feljegyzések szerint már 1792 végén közre akart bocsájtani egy nyelvtant és egy szótárt tanítványai számára, és majd egy évvel később, 1793. augusztus végén Bárdosy János igazgatónak az elkészült szótárt és a nyelvtan kivonatát a kassai főigazgatóság útján a Királyi Helytartótanácsnak be is mutatta. E munkák további sorsáról azonban biztosat nemigen tudunk (l. DGÖM 25–6; 604). Ilyenformán a DGÖM kötet három szöveget közöl a megfelelő apparátussal Grammatikák és grammatikai jegyzetek címen. Az első szövegrész ezt a címet kapta: Magyar nyelvű grammatikai írások (DGÖM 227–43, a hozzártartozó jegyzetek: 602–5). Ez a fejezet két részből áll. Az Anorthographia címet viselő, mintegy hatoldalnyi szöveg a magyar nyelv hangtani jellegzetességeit tárgyalja, kiemelve az *e* hang gyakoriságát és helyettesítésének a lehetőségeit. A sajtó alá rendezőktől Grammatikai feljegyzések címmel jelölt mintegy tíz oldal általános nyelvelméleti tudnivalók felvázolása után – amely szerint a nyelv a gondolkodás kifejezési formája – a helyes kiejtés (orthophonie) és a helyesírás (orthographie) kereteit adja meg, majd hangtani kérdésekkel foglalkozik. Utána szótani és szófajti kérdéseket is fejteget. Arra, hogy ezek az írások a nyelvtan részeként íródtak-e, vagy hogy a nyelvtanok előtt Dayka kutató munkájának az eredményei-e – mint már utaltam rá –, nincsenek igazi bizonyítékok. (L. részletesebben DGÖM 603–5.)

Daykának a következő nyelvtani jellegű írása, a Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae (a DGÖM fordításában: Előszó a magyar nyelv rendszéréhez) mintegy 32 lapon a magyar grammatikának Dayka által kialakított rendszerezése, közelebbről bő vázlat formájában és a nyelvtan egy-egy részlegének több, még bővebb vázlatával (l. DGÖM 243–75; a fordítás és a jegyzetek: uo. 605–28). A főszöveg és a változatok Dayka teljes magyar nyelvtani rendszerezésének a kivonata. A szöveg alapján megállapíthatjuk, hogy a szerzője ismerve Reineke héber, Moritz angol, Veneroni olasz–francia–német nyelvtani rendszerezését, és keményen bírálva Farkas János, Moelibeus, Pereszlényi és mások munkáját, továbbá saját tapasztalataira támaszkodva – az akkori szokásokat figyelembe véve – logikusan átgondolt, elméletileg megalapozott és egyben gyakorlatias rendszerezést alkotott. Az emberi nyelv filozófiai sajátágaival összhangban a nyelvek általános elméletéből indul ki, majd következik a helyes hangzás tana részletesen, ezt követi a szó, a beszéd tana, utána a mondat tanán belül a szófajok tárgyalása stb. Egy másik nyelvtani változatban egyes fejezeteket még részletesebben – de a vázlatformát megtartva – mutat be. A mondattani jelenségek egy részét a szófajok keretében tárgyalja, más része viszont elmarad. Nyelvtani rendszerezését Dayka igyekezett úgy kialakítani, hogy – az ő megfogalmazásában – a németeknek és a szlávoknak (értsd: a szlovákoknak) is hasznukra váljék (DGÖM 607).

Dayka másik nyelvtani jellegű munkájának, a Ternio Grammaticae Hungaricae 1794 című (a DGÖM fordításában: A magyar nyelvtan hármaskönyve 1794) magyar nyelvtani összefoglalásnak (l. DGÖM 276–305, fordítása és a jegyzetek: uo. 628–48) a lényegét így írhatjuk körül: kidolgozott tanári segédlet, amely kérdés-felelet formában rövidített, gyakorlatias, de végiggondolt módon

mutatja be a magyar nyelvi rendszert (vö. DGÖM 628). Még hozzátenném, hogy ez elsősorban nem a magyar, hanem a lőcsei gimnáziumba járó német és szlovák anyanyelvű diákok számára készült. Ezt nemcsak a rövid, lényegre törő, egyszerűbb megfogalmazás mutatja, hanem például az is, hogy a szerző egy-egy nyelvtani jelenséget zárójelben latinul, németül is megnevez, továbbá ilyen példákkal is él, illetve hogy egyes jelenségeket összehasonlít a latin, német, szláv megfelelőikkel. Ebben a kompendiumban a saját többször alkalmazott rendszerezését és módszerét mutatja be. Itt tehát elmarad a hivatkozás hazai vagy külföldi nyelvtanokra, nyelvtanírókra. Még egy megjegyzés: más akkori grammatikákhoz hasonlóan a „Ternió”-ban sincs valójában külön mondattan, hanem csak viszonylag részletesen tárgyalt – későbbi megjelöléssel – alaktan.

Talán a fentiekben sikerült bizonyítani, hogy a tudósi ambíció mellett az iskolai grammatika-oktatás vitte Daykát elsősorban a nyelvtudomány felé.

3.2. Daykának a nyelvtanítás és -tanítás, egyáltalán a nyelvtudomány felé vezető útját nem kis mértékben erősítette az az elhatározása, hogy minél korábban minél több **idegen nyelvet** igyekezzék elsajátítani. Az elhatározást tett követte. Megvolt tehát benne az ez irányú ambíció is, de szintén megvoltak benne ehhez a képességei.

Több életrajzírója utal arra, hogy Dayka irodalmi, nyelvi, filozófiai, teológiai stb., vagyis szellemi látóköre pesti szemináriumi tanulmányai során, 1787 és 1790 között szélesedett ki. A klasszikus nyelveket, a latint és a görögöt már ismerte. Kazinczy Dayka-életrajzában (VI) ezt írta: „Görögül, midőn Pestre ért, tudott annyit, hogy az Új-Testamentomot szélteben és elakadás nélkül érthette, sőt e’ nyelven verseket is írni próbálgatott.” Ekkor látott neki a német és a francia tanulásának. De Egerbe való visszatérésekor már németül prédikál a szerviták templomában, és franciából fordít. Abafi megjegyzi: „tudott tótul, és héberül is, és egy keveset angolul” (Abafi 1880: VIII). Aztán sajátos, anekdotás illő módon tanult meg olaszul. Kazinczy így meséli el: „A’ Dalmatiai születésű Kis-Papok egymás között olasz nyelven beszélgettek. Dayka hallgatta szavaikat, ’s kedvet kapott a’ nyelvet megtanulni. Én ím e’ fiúkat nagyon megréfkálom [...]; tudják hogy olaszul nem értek, de mához egy holnapra szélteben fogok velek beszélni. Ekkor, titkolva igyekezetét, néki-állta az olasz Grammaticának [...]. Eltelék a’ kiszabott idő [...], ’s olly bátorsággal szállott velek, mintha a’ Pünkösdi malasztban vett volna részt. Ezek álmétkodtak, azt hitték hogy csak tetteté vala a’ nyelv’ nem tudását, ’s megvallák hogy náloknál jobban beszéll, hogy a’ nyelv’ törvényeit jobban érti” (I. Kazinczy 1813: VII–VIII). Később is szélesítette az idegen nyelvek ismeretét, és bővítette a már ismert nyelvekbeli jártasságát. Ezért jegyezhetette meg magáról – a már többször idézett – 1791. november 21-i, latinul írt, tanári állást kérő folyamodványában: „latinul, németül, franciául és olaszul igen jól beszél és ír, a szlávot meglehetősen, az angol nyelvet közepesen beszéli, és jól érti” (DGÖM 674).

További kérdés: az idegen nyelvek elsajátítása mivel terelte Dayka figyelmét a nyelvtudománnyal való foglalkozás felé? Először is – röviden szólva – a nyelveknek mintegy alapja a grammatika. Ezért írta Kazinczy – amikor Dayka elhatározta, hogy olaszul egy hónap alatt megtanul – a következőt: „néki-állta az olasz Grammaticának” (Kazinczy 1803: VII). Ez tehát azt jelenti, hogy Dayka az idegen nyelvek elsajátítása közben több grammatikát alaposan megismert, és nyilvánvaló, hogy – különösen egyes jelenségeket illetően – össze is hasonlította őket. Ő maga jegyzi meg – többek között – a nádornak 1791. augusztus 28-án, latinul írt, tanári állást kérő kérvényében is: „A Hazánkban használatos nyelvek és az ősi kultúrnyelvek mellett jártas [ti. a kérvény írója] a franciában és az olaszban, valamelyest angolul is tud, így a magyar nyelv sajátos szellemének elkülönítésével magának a nyelv természetének a megvilágítására, ahol szükséges, más nyelveket is segítségül tud hívní” (DGÖM 673). Azaz a megtanult nyelvek – bennük a nyelvtanok – hatására „a magyar nyelv sajátos szellemét”, továbbá „magának a nyelvnek a természetét” jobban meg tudja világítani. Aztán az idegen nyelvek ismerete magával hozta a fordítást, a műfordítást. Ez utóbbi azonban olyan sok lehetőség ad a nyelvi, nyelvtani vizsgálódásra, hogy a fordítással külön pontban kell foglalkoznunk.

3.3. Az idegen nyelvek ismeretétől tehát egyenes út vezetett a **fordításhoz**, elsősorban szépirodalmi szövegek tolmácsolásához. A fordítás elmélete és gyakorlata – mint később szólok róla – szervesen kapcsolódik elsősorban a grammatikához, illetve egyáltalán a nyelvtudományhoz.

A költő Dayka Gábor rövid életét végigkísérte a latin, görög, német stb. szépirodalmi művek magyarra fordítása. Egyébként abban az időben az ilyen fordítások szinte azonos értékűnek számí-

tottak az eredeti művekkel. Említettük, hogy Dayka már a pesti tartózkodásakor az általa létrehozott magyar társaságban célként jelölte meg a magyar nyelv művelése mellett az idegen nyelvű alkotások magyarra fordítását. És ami talán a leglényegesebb, hogy Dayka a Kazinczyval való megismerkedését a fordításnak is köszönhette. Kazinczy így idézte vissza ezt: „A' húsz esztendő's Daykát velem *Győzedelemjövendölése* hozta ismeretségbe, és az Ovidből fordított *Penelope*” (Kazinczy 1813: XIII). És arra is utal, hogy első találkozásuk egymás műveinek felolvasásával, költőtársak verseinek megismerésével, fordítások csiszolásával telt. Hogy milyen nagyra értékelte Dayka a fordított műveket, a fordításait, azt a nádornak 1791. augusztus 28-án és 1791. november 21-én latinul írt, már idézett, tanári állást kérő folyamodványában magyar nyelvi tanári felkészültségét nem eredeti műveivel, hanem fordításaival és azok átdolgozásaival látta igazolhatónak (l. részletesebben DGÖM 673 és 674).

Az eddig mondottakból is kikövetkeztethető, hogy Daykának számos – különböző terjedelmű – fordítása volt, és közülük több fent is maradt. Hogy ezek jelentőségét ezzel is érzékeltessem, felsorolom a DGÖM felhasználásával, hogy mely nyelvekből hány művet fordított le (ide téve a javítottakat és az átdolgozásokat is). Arra szintén kitérek, hogy mely kiemelkedő költőktől, íróktól választotta ki a lefordítandó műveket. Először azonban lássuk, mely idegen nyelven jelentetett meg verset, és hányat: latinul írt verseinek száma 9, a németül írtaké 5. Következzék az egyes idegen nyelvekből fordított művek száma: görögből 1, latinból 7, németből 2, olaszból 1, franciából 1 és angolból is 1. Végül kiemelem a Dayka által lefordított művek szerzői közül a nevezetesebbeket: Anakreon, Vergilius, Ovidius, Pierre Abélard, Giovanni Battista Guarini, Alois Blumauer, Alexander Pope.

A továbbiakban lássuk, a fordításnak milyen sajátosságai ösztönözték közvetlenül Dayka Gábort, hogy nyelvtani, nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozzék. Induljunk ki abból, hogyan függ össze fordítás és nyelvtudomány. J. C. Catford, a nyelvészeti indíttatású fordításelmélet egyik úttörője így utal erre: „A fordítás egyik nyelv (a forrásnyelv) szöveganyagának behelyettesítése más nyelv (a cél nyelv) szöveganyagával” (Catford 1956: 20, idézi Dániel 1983: 13). Vagyis a fordítás mint „behelyettesítés” nyelvészeti probléma. Ez így nyilvánvalóan túlzás, de az nem vitatható, hogy a fordítás sokrétű nyelvi tevékenység. Ez azt jelenti, hogy a nyelvtudományon kívül igényli más diszciplínák – például a kommunikációelmélet, a pszichológia, a szociolingvisztika stb., illetve szépirodalmi művek átültetése esetén a széles értelemben vett irodalomtudomány, esztétika stb. – tanulságait is. Mindamellet a legilletékesebb mégis a nyelvtudomány, amelynek illetékessége a fordítás úgyszólván minden mozzanatára kiterjed (vö. Ferenczy 1980).

A „behelyettesítés” egyúttal két nyelv szembeállítását, egybevetését is. Egyébként például idegen nyelvek oktatása elképzelhetetlen a két adott nyelv állandó egybevetése nélkül. Érthető tehát, hogy a fordítás és az idegen nyelvek iskolai oktatása egy külön nyelvtudományi ágat hozott létre a 20. század második felében, az úgynevezett kontrasztív, összevető nyelvészetet (l. pl. az 1971. október 14–16-án Pécsen „Összevető nyelvi vizsgálat, nyelvoktatás” címmel megrendezett országos, sőt – akkori értelemben – nemzetközi konferencia anyagát: Horváth Miklós és Temesi Mihály szerk. 1972). Egyébként – mint többször rámutattam – nyelv- és nyelvtanítás, illetve nyelvtanítás közben Dayka Gábor is alkalmazta az összevetést, annál inkább, mivel – mint említettem – a lőcsei gimnáziumba, ahol magyar nyelvtant és irodalmat tanított, az osztályokba német és szlovák anyanyelvű diákok nagy számban jártak.

Visszatérve a fordításhoz, az általános vélemény szerint a legtudatosabb és a legsokoldalúbb két nyelvi tevékenység, amelynek során a fordító a két nyelvi kódrendszert egymáshoz viszonyítja (vö. Ferenczy 1980: 302). Az úgynevezett műfordítás, azaz szépirodalmi alkotások művészi lefordítása, még több nehézséget támaszt. Az itt említettek alapján is talán érthető, hogy – mint már utaltam rá – legalábbis ebben a korban nagy fontosságot tulajdonítottak a fordításnak: nem tesznek különbséget fordítás és eredeti mű között. Egyébként Kazinczy – különösen kezdetben – az idegen nyelvű szépirodalmi művek fordításával akarta megindítani Magyarországon az igazi, pezsgő irodalmi életet. Dayka ebben is követte Kazinczyt, hiszen Kazinczy indítja el a fordítói pályán, továbbá állandóan buzdítja újabb fordításokra, és állandóan javíthatja idevágó műveit, valamint igyekszik őket meg is jelentetni. Dayka Kazinczyt követve és talán egyéniségéből is következően a fordításban is tökéletesre törekedett. A fordítás – megismételtem – végigkísérte nagyon rövid, de rendkívül tevékeny életét.

Dolgozatom eredményét így foglalhatom össze: a költő Dayka Gábor elsősorban egyéniségének, a grammatikaoktatásnak, számos idegen nyelv elsajátításának és a fordításnak a hatására foglalkozott nyelvtani, nyelvészeti kérdésekkel. Erről fennmaradt ilyen jellegű írásai tanúskodnak.

SZAKIRODALOM

- Abafi Lajos 1880. *Dayka Gábor költeményei*. Aigner Lajos kiadása, Budapest.
- Catford, J. C. 1956. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford.
- DGÖM = *Dayka Gábor Összegyűjtött Munkái*. In: Régi Magyar Költők Tára XVIII. század. Sajtó alá rendezte Balogh Piroska, Bódi Katalin, Szép Beáta, Tasi Réka. Universitas Kiadó, Budapest, 2009.
- Dániel Ágnes 1983. *A fordítói gondolkodás iskolája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Farkas János 1771. *Ungarische Grammatik, oder ausführliche Unterweisung, wodurch man die ungarische Sprache in ihrer Vollkommenheit zu lesen, schreiben, und reden, in Kürze begreifen kann*. Bécs.
- Ferenczy Gyula 1980. Fordítás és nyelvészet. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat*. Tankönyvkiadó, Budapest, 296–322.
- Horváth Miklós – Temesi Mihály szerk. 1972. *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1813. *Újhelyi Dayka Gábor versei*. Összeszedte és kiadta barátja Kazinczy Ferenc. Trattner Mátyás kiadása, Pesten.
- Klein, Ephraim 1776. *Specimen enucleationis grammaticae hvngaricae vna cvm additamento confabulationum ac consulationis formularum vulgarium ad monstrandam applicationem regularum dextram datum*. Pozsony–Kassa.
- Meiner, Johann Werner 1781. *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder philosophische und allgemeine Sprachlehre*. Leipzig.
- Moelibeus [Bél Mátyás] 1729. *Der ungarische Sprachmeister, oder kurtze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache, nebst einem Anhang von Gesprächen. Der deutschen Nation zum Nutz und Dienste gutherzig gestellt von Meliboeo*. Pozsony.
- Moritz, Karl Philipp 1784. *Englische Sprachlerner für die Deutschen. Nebst drei Tabellen, die englische Aussprache Etymologie und Wortfügung betreffend*. Berlin.
- Pereszlényi Pál 1738. *Grammatica linguae ungaricae*. Nagyszombat.
- Reineke [Reineccius, Christianus] 1778. *Grammaticae hebraeo-chaldaicae, a Christ. Reineccio harmonice et synoptice adornatae*. Editio novissima. Bécs.
- Rosenbacher, Franz 1792. *Kisdedekhez alkalmatott magyar grammatica. – Parvulis accommodata hungarica grammatica*. Besztercebánya.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szilágyi Márton 2000. A „titkos bú” poétája? Dayka Gábor kánonizálásának kérdőjelei. In: Takáts József (szerk.): *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. Kijárat Kiadó, Budapest, 73–87.
- Veneroni, Giovanni 1719. *Herrn von Veneroni Italiänisch-Frantzösisch-und Teutsche Grammatica, oder Sprachmeister...* Frankfurt.

Szathmári István

professor emeritus

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Szathmári, István

What made the poet Gábor Dayka turn towards grammar writing and linguistics?

This paper discusses the factors that made Gábor Dayka, a late eighteenth-century Hungarian poet who lived a mere 28 years, turn towards grammar writing and linguistics. Studying Dayka's career, the present author has found that, in addition to his individual endowments, the poet was directed towards grammar writing and linguistics by his secondary school grammar education, his learning a number of foreign languages, and his extended practice of translating works of fiction from Latin, Ancient Greek, German, etc. into Hungarian. His extant writings on grammar in Hungarian, as well as his two compendia on Hungarian grammar in Latin (*Pro ludium in Institutiones Linguae Hungaricae* and *Ternio Grammaticae Hungaricae*, 1794), witness a noteworthy achievement in grammar writing and linguistics by Dayka, who was poet to the core.

Keywords: Gábor Dayka, 18th century, grammar education, foreign language learning, translation.